

Вченою радою КНЗ КОР
«Київський обласний інститут
післядипломної освіти
педагогічних кадрів»
(протокол від 24.02.2025 р. №2)

Ректор КНЗ КОР
«Київський обласний інститут
передипломної освіти
педагогічних кадрів»

Наказ від «26» лютого 2025 р. № 78

Проректор

(підпис)

Біла Церква – 2025

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Освітня програма розроблена на основі Типової програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників щодо впровадження оновленого Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти), затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 31.03.2021 № 397, та відповідно до професійного стандарту «Практичний психолог закладу освіти», затвердженого наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства від 24 листопада 2020 року № 2425-20. Освітня програма також враховує основні положення Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (зі змінами), Закону України «Про дошкільну освіту» №3788-IX, прийнятий Верховною Радою України 6 червня 2024 року, Положення про психологічну службу в системі освіти України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509. Порядку підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 800, інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність практичних психологів, соціальних педагогів та з урахуванням європейського вектора розвитку освіти України, стратегії реформування галузі освіти в Україні, новітніх зарубіжних і вітчизняних наукових розробок, кращих практик у галузі освіти та професійного розвитку практичних психологів, соціальних педагогів, відповідно до сучасних викликів суспільства й освіти.

Сучасний практичний психолог, соціальний педагог закладу дошкільної освіти має бути готовим до роботи за державними освітніми стандартами в контексті реформування системи освіти, у тому числі виконання заходів щодо реалізації євроінтеграційних процесів у галузі освіти, інклюзивного підходу, посилення ролі цифрових технологій в організації освітнього процесу та активного впровадження технологій дистанційного навчання.

Мета освітньої програми:

професійний розвиток практичних психологів та соціальних педагогів закладів дошкільної освіти відповідно до державної політики в галузі освіти, ознайомлення з новими формами та методами практичної діяльності, інноваційними технологіями організації освітнього процесу, сучасними підходами до виховання особистості, удосконалення раніше набутих та/або набуття нових компетентностей фахівців психологічної служби закладів дошкільної освіти, необхідних для організації навчання, виховання та розвитку вихованців, відповідно до Базового компонента дошкільної освіти (Державний Стандарт дошкільної освіти), затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 № 33.

Основні завдання Програми:

- забезпечити розвиток загальних і професійних компетентностей соціальних педагогів та практичних психологів закладів дошкільної освіти;
- поглибити й розширити знання соціальних педагогів та практичних психологів закладів дошкільної освіти з теорії і практики навчання та виховання, що забезпечує якісні зміни в організації освітнього процесу та створює передумови для інноваційних перетворень у сучасній системі дошкільної освіти;
- активізувати розвиток значущих професійних якостей соціальних педагогів та практичних психологів закладів дошкільної освіти;
- удосконалити вміння соціальних педагогів та практичних психологів закладів дошкільної освіти відповідно до основних напрямів державної політики, її європейського вектора розвитку;
- підвищити обізнаність педагогічних працівників, батьків і дітей щодо розпізнавання ознак психологічного стресу і травми, отриманих унаслідок переселення або споглядання насильства, та відповідного реагування на них;
- поглибити й розширити теоретичні знання із фахових і психолого-педагогічних дисциплін.

Загальні очікувані результати охоплюють

Знання й розуміння:

- сучасних тенденцій розвитку освіти в цілому;
- нормативно-правових основ, законодавчих актів у сфері освіти;
- сутності Концепції Нової української школи;
- основ вікової психології, психології особистості, педагогічної та соціальної психології, психологічних особливостей учасників освітнього процесу, особливостей підтримки та збереження психічного здоров'я;
- теоретичних основ планування, організації та здійснення психологічної профілактики, психологічної просвіти, психологічної діагностики, психологічної допомоги (психологічного консультування, психологічного супроводу, психологічного тренінгу, розвивальної діяльності, першої психологічної допомоги);
- психолого-педагогічних особливостей організації інклюзивного навчання;
- психолого-педагогічних умов та методів ефективної освітньої діяльності, основ педагогічної психології, медіації, попередження професійного та емоційного вигорання педагогічних (науково-педагогічних) працівників;
- способів планування, форм, видів та способів професійного розвитку та самоосвіти.
- Уміння:
- керуватись нормативно-правовими вимогами до діяльності спеціаліста психологічної служби;
- спиратись на новітні освітні та фахові концепції і підходи;
- визначати стратегічні напрями діяльності закладу освіти та прогнозувати результати впливу;
- організовувати психологічне забезпечення освітнього процесу відповідно до вимог законодавства;
- упроваджувати циклограми діяльності практичного психолога закладу інституційного догляду та виховання дітей;
- втілювати психологічну складову інклюзивного навчання;
- сприяти створенню та розвитку безпечного, дружнього до дитини освітнього середовища;
- застосовувати сучасні форми та методи у роботі з педагогами для забезпечення психолого-педагогічних умов та методів ефективної освітньої діяльності та педагогічної психології;
- вимірювати ефективність застосовуваних інструментів, видів, форм та якості змістового наповнення трудових функцій/дій/напрямків роботи та планувати зони подальшого розвитку;
- ефективно взаємодіяти й працювати в команді;
- використовувати зовнішню та внутрішню супервізію та інтервізію як інструменти професійної підтримки та розвитку.

Укладач програми	Шелест Леся Василівна, старший викладач кафедри педогогіки, психології та менеджменту освіти, завідувач відділу психологічної підтримки та ментального здоров'я Комунального навчального закладу Київської обласної ради «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»
Найменування програми	Освітня програма підвищення фахової кваліфікації практичних психологів соціальних педагогів закладів дошкільної освіти
Цільова аудиторія за спеціальністю або за посадою педагогічного	Практичні психологи та соціальні педагоги закладів дошкільної освіти

працівника	
Мета програми	Професійний розвиток практичних психологів та соціальних педагогів закладів дошкільної освіти відповідно до державної політики в галузі освіти, ознайомлення з новими формами та методами практичної діяльності, інноваційними технологіями організації освітнього процесу, сучасними підходами до виховання особистості, удосконалення раніше набутих та/або набуття нових компетентностей фахівців психологічної служби закладів дошкільної освіти, необхідних для організації навчання, виховання та розвитку вихованців, відповідно до Базового компонента дошкільної освіти (Державний Стандарт дошкільної освіти), затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 № 33.
Обсяг (тривалість), що встановлюється в годинах та/або кредитах ЄКТС	60 год / 2 кредити ЄКТС 60 год: 24 год аудит. год. + 36 год керована самостійна робота
Перелік компетентностей, що вдосконалюватимуться	Загальні компетентності: ЗК.01, ЗК.02, ЗК.03, ЗК.04, ЗК.05, ЗК.06 Професійні компетентності: А1 Прогностична (А1.1, А1.2, А1.3); А2 Організаційна (А2.1, А2.2, А2.3, А2.4); А3 Оцінювально-аналітична (А3.1, А3.2); А4 Предметно-методична (А4.1) Б1 Здоров'язбережувальна (Б1.1, Б1.2); Б2 Проєктувальна (Б2.1); В1 Психо-емоційна (В1.1, В1.2); В2 Педагогічне партнерство (В2.1, В2.2, В2.3); В3 Морально-етична (В3.1); Г1 Здатність до навчання впродовж життя (Г1.1, Г1.2); Г2 Інформаційно-комунікаційна (Г2.1, Г2.2, Г2.3)
Строки виконання програми	Календарний рік
Документ, що видається за результатами підвищення кваліфікації	Свідоцтво про підвищення кваліфікації
Забезпечення розміщення освітньої програми на сайті	Програма: сайт: https://www.kristti.com.ua/

Зміст програми

№ з/п	Назва та зміст навчального модуля	Всього годин	Аудиторні			Самостійна робота
			Лекції	Семінари	Практичні	
Модуль I. Філософія освіти XXI століття		2	2	–	–	2
1.1.	Філософські аспекти модернізації освіти в контексті традицій та інновацій	2	2	–	–	
Модуль II. Професійний розвиток педагогічних працівників в умовах реформування освіти		8	–	–	8	12
2.1	Загальна характеристика можливостей системи дистанційного навчання	2	–	–	2	
2.2	Використання сервісів Google у професійній педагогічній діяльності	2	–	–	2	
2.3	Технологія побудови індивідуалізованої траєкторії особистісно-професійного розвитку практичного психолога.	2			2	
2.4	Тайм-менеджмент: ефективні інструменти і стратегії.	2			2	
Спецкурс «Інклюзивна освіта: теорія і практика»						6
Спецкурс «Психолого-педагогічна підтримка учасників освітнього процесу»						6
Модуль III. Організація діяльності практичних психологів та соціальних педагогів закладів дошкільної освіти		10	8	–	2	20
Інваріантна складова		8	6	–	2	
3.1.	Особливості ведення документації практичних психологів закладів освіти	2	2	–	–	
3.2	Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти в контексті реалізації Нової української школи	2	2	–	–	
3.3	Психолого-педагогічні особливості соціалізації дітей у різновікових групах закладу дошкільної освіти	2	–	–	2	
3.4.	Арт-терапевтичні методики у роботі з дітьми дошкільного віку	2	2	–	–	
Варіативна складова		2		–	2	
3.5	Організація розвивального безпечного освітнього середовища в закладі дошкільної освіти	2	–	–	–	
3.6	Емоційна підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнного і післявоєнного стану.	2	–	–	2	
3.7	Логіко-математична гра «Танграм» як практичний засіб розвитку й тренування логічного мислення	2	–	–	2	
Модуль IV. Діагностико-аналітичний модуль		4	–	–	4	2
4.1.	Тематична дискусія «Актуальні аспекти організації освітнього процесу у сучасному закладі дошкільної	2	–	–	2	

	освіти»					
4.2.	Вихідне діагностування	2	–	–	2	

Модуль I. Філософія освіти XXI століття

1.1. Філософські аспекти модернізації освіти в контексті традицій та інновацій

Філософські підходи до модернізації освіти. Традиціоналізм в освіті: огляд традиційних підходів до освіти. Методологічні принципи виховання: природовідповідності, культуровідповідності та народності. Генеза проявів цих принципів у модернізації освітнього процесу від античних часів до сьогодення. Стандартизація змісту освіти. Аргументи за збереження традицій в освіті. Прогресивізм в освіті. Ідея інноваційного підходу до освіти. Аргументи за впровадження інновацій в освітній процес.

Модуль II. Професійний розвиток педагогічних працівників в умовах реформування освіти

2.1 Загальна характеристика можливостей системи дистанційного навчання

Системи дистанційного навчання: основні характеристики, можливості. Створення акаунту. Реєстрація на курси з основного та додаткових фахів, спецкурсів. Робота в середовищі, а саме: складання тестових завдань, способи розміщення виконаних завдань, комунікація, зворотній зв'язок

2.2. Готовність педагогічних працівників до використання ІКТ у навчанні

Вимоги до цифрової компетентності педагога. Вимоги до цифрової компетентності педагога. Можливості гугл акаунту для використання в професійній діяльності, і зокрема, освітньому процесі: гугл диск, гугл календар, гугл нотатки, гугл клас. Додаткові можливості та налаштування гугл документів. Сервіси Google (Gmail, GoogleCalendar, Google Перекладач, GoogleDrive, GoogleMeet, aps, Групи Google, GoogleClass, Google Sites, персональний пошук, тощо), їх можливості. Робота з гугл диском, гугл документами. Надання різних видів доступів до документів.

2.3. Технологія побудови індивідуалізованої траєкторії особистісно-професійного розвитку практичного психолога.

Аналіз технологій, які сприяють розвитку професійних та особистісних якостей практичного психолога. Індивідуальні підходи до формування траєкторій розвитку, враховуючи унікальні потреби та можливості кожної особистості. Аналіз поточного рівня розвитку компетенцій. Визначення особистісних та професійних цілей. Розроблення індивідуалізованої траєкторії розвитку практичного психолога. Інструменти та методики саморозвитку. Визначення критеріїв успіху та прогресу у досягненні поставлених цілей.

2.4. Тайм-менеджмент: ефективні інструменти і стратегії.

Зміст поняття «тайм-менеджмент». Ефективні інструменти і стратегії тайм-менеджменту, які можуть допомогти практичним психологам оптимізувати свій час і збільшити продуктивність. Визначення мети і пріоритетів, складання розкладу та планування завдань. Інструменти тайм-менеджменту. Техніки управління завданнями. Методика GTD (Getting Things Done). Матриця Ейзенхауера. Підтримка продуктивності.

Спецкурс: Інклюзивна освіта: теорія і практика

Принципи та практичні аспекти створення інклюзивного освітнього середовища в закладах освіти. Ідентифікація потреб дітей з особливими освітніми потребами, розробка індивідуальної програми розвитку, індивідуальних навчальних планів. Роль та функції психологів і педагогів у створенні сприятливого середовища для навчання та розвитку кожної дитини, незалежно від її особливостей. Методи та стратегії психолого-педагогічного супроводу, спрямовані на індивідуалізацію освітнього процесу, підтримку соціально-

емоційного розвитку дітей, виявлення, вирішення можливих труднощів. Взаємодія психологів, педагогів, інших спеціалістів у сфері освіти для ефективного розвитку інклюзивних практик та спільного розв'язання проблем.

Сучасні підходи, методики, спрямовані на індивідуалізацію освітнього процесу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей з особливими освітніми потребами: диференціація завдань, використання різноманітних методів навчання та оцінювання.

Спецкурс: Психолого-педагогічна підтримка учасників освітнього процесу

Основні принципи надання психосоціальної допомоги. Ресурсність, модель подолання стресу М. Лаада (BASIC PH). Емоційні порушення в дітей різних вікових категорій. Способи відновлення ресурсного стану в умовах війни. Збереження психологічного здоров'я під час самоізоляції, дієві техніки самодопомоги. Особливості зниження рівня тривожності в дітей.

Психічне здоров'я, психосоціальна підтримка: зміст понять. Надзвичайні ситуації. Благополуччя людини. Взаємозв'язок проблем психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в надзвичайних ситуаціях. Визначення понять «стрес», «життестійкість». Забезпечення необхідних умов для подолання гострої реакції психіки людини на стрес. Опанування прийомами, які сприяють управлінню стресом, відновленню емоційної рівноваги в надзвичайних ситуаціях. Стратегії, інструменти для підтримки ментального здоров'я в освітньому середовищі. Вправи на стабілізацію психоемоційного стану педагогічних працівників та дітей, на запуск когнітивних процесів у процесі навчання

Модуль III. Організація діяльності практичних психологів та соціальних педагогів закладів дошкільної освіти

3.1. Особливості ведення документації практичних психологів закладів освіти

Особливості діяльності практичного психолога в закладі освіти. Робота психолога з різними категоріями дітей. Етичні норми роботи практичного психолога. Психологічний супровід професійної діяльності педагога. Особливості роботи практичного психолога закладу інституційного догляду та виховання дітей з батьками (особами, які їх заміщують). Психодіагностика. Індивідуальне, групове консультування. Просвітницька, профілактична робота з учнями різних вікових категорій. Використання тренінгу в корекційному напрямку роботи психолога. Супервізії, інтервізії фахівців.

3.2. Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти в контексті реалізації Нової української школи.

Поняття наступності у дошкільній та початковій освіті. Основні проблеми забезпечення наступності. Психологічні бар'єри: складнощі адаптації дітей до нових умов, пов'язані зі зміною структури дня, підходів до навчання та вимог; стрес та тривога через новий режим, більшу тривалість занять, зміну навчального середовища. Роль Нової української школи у вирішенні проблем наступності. Основні принципи НУШ. Інтеграція освітніх стандартів. Розвиток ключових компетентностей. Навчання через діяльність.

3.3. Психолого-педагогічні особливості соціалізації дітей у різновікових групах закладу дошкільної освіти.

Поняття соціалізації та її значення для дошкільнят. Основні етапи соціалізації, її значення для формування особистості. Соціалізація у дошкільному віці. Особливості різновікових груп у закладах дошкільної освіти. Психолого-педагогічні особливості соціалізації в різновікових групах. Розвиток емпатії та альтруїзму. Формування лідерських навичок. Рольова взаємодія. Виклики організації соціалізації у різновікових групах.

3.4. Арт-терапевтичні методики у роботі з дітьми дошкільного віку

Особливості використання арт-терапевтичних методик у роботі практичного психолога. Принципи та методики роботи, а також їх практичне використання у різних сферах психологічної практики. Переваги використання арт-терапевтичних методик у роботі

практичного психолога, зокрема їхня здатність сприяти емоційному вивільненню, стимулювати творчість та сприяти вирішенню психологічних проблем. Приклади використання технік у різних сценаріях терапевтичної роботи, включаючи індивідуальні консультації, групові сесії та тренінги.

3.5. Організація розвивального безпечного освітнього середовища в закладі дошкільної освіти

Основні концепції освітнього середовища. Принципи організації розвивального безпечного освітнього середовища в закладі дошкільної освіти. Визначення та складові (фізичне, соціальне, емоційне, інтелектуальне) освітнього середовища.

Сучасні тенденції в організації освітнього середовища. Перспективи розвитку освітнього середовища.

3.6. Емоційна підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнного і післявоєнного стану.

Технології забезпечення емоційної підтримки учасників освітнього процесу в умовах воєнного і післявоєнного стану. Методики та стратегії, спрямовані на забезпечення емоційної підтримки в умовах кризи, включаючи психологічні консультації, групові заняття, арт-терапію, релаксаційні техніки та інші форми психологічної допомоги. Особливості роботи з дітьми, які пережили воєнні травми. Практичні поради щодо створення безпечного та підтримуючого середовища в закладах дошкільної освіти.

3.7. Логіко-математична гра «Танграм» як практичний засіб розвитку й тренування логічного мислення

Визначення термінів «логіка», «мислення», гра «Перевір свою логіку». Цілі і завдання гри «Танграм» в освітньому процесі ЗДО. Історія виникнення гри. Виготовлення гри «Танграм» із картону. Способи та прийоми виконання логіко-математичних завдань із застосуванням танграма.

Питання для самостійного опрацювання

1. Форми взаємодії педагогів закладу дошкільної освіти з батьками вихованців
2. Організація освітнього процесу в умовах інклюзивної освіти
3. Упровадження сучасних здоров'язміцнюючих та здоров'язберігаючих технологій в дошкільній освіті
4. Сучасні підходи до реалізації освітнього напрямку Базового компонента дошкільної освіти «Гра дитини»
5. Співпраця з батьками: ефективні стратегії залучення.
6. Командна взаємодія фахівців спеціальної освіти: досвід зарубіжжя.
7. Шляхи уникнення та подолання міжособистісних конфліктів.
8. Емоційний інтелект. Методики визначення рівня розвитку.
9. Пам'ять як психічний процес. Прийоми мнемотехніки.
10. Формування ключових компетентностей у дітей дошкільного віку.
11. Використання цифрових інструментів у навчанні дошкільнят.

Список використаних джерел

1. Базовий компонент дошкільної освіти України / Під наук. керівн. Піроженко Т. О., авт. кол-в: Байер О.М., Безсонова О.К., Брежнєва О.Г., Гавриш Н. В., Загородня Л. П. та ін. 2021. 37 с. URL: <https://bit.ly/3CannQl>
2. Закон України «Про дошкільну освіту» (<http://mon.gov.ua/activity/education/doshkilna/norm-baza.html>)
3. Інструктивно-методичні рекомендації щодо забезпечення наступності дошкільної та початкової освіти /Додаток до листа МОН України від 19.04.2018 №1/9-249. URL : <https://bit.ly/3YXGTcq>
4. Конвенція про права дитини. 1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

5. Конституція України. Основний закон. Київ, 1996. URL: <https://bit.ly/3W15vu3>
6. Наказ МОН від 22.05.2018 р. № 509 Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України
7. Наказ МОН України "Про організацію психологічного супроводу в умовах криз" від 23.03.2022 № 345
8. Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти: затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957 (із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 483 від 26.04.2022).
9. Положення про організацію дистанційного навчання у КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів». [Електронний ресурс]. – Режим Доступу: <https://www.kristti.com.ua/karta-sajtu-2/navchalno-metodychna-robota/dystantsijna-forma-navchannya/viddil-dystantsijnogo-navchannya/>
10. Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП в закладі загальної середньої та дошкільної освіти: затверджене Наказом МОН від 08.06.2018 № 609.
11. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2023 року № 1025-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року».
12. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2023 року № 850-р «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми “Єдність у розмаїтті” на період до 2034 року».
13. Алгоритми діяльності працівників психологічної служби: Т. 1 / В. М. Горленко та ін.; за заг. ред. В. Г. Панка. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 138 с. URL: <http://surl.li/nluffy>
14. Рекомендації щодо забезпечення якості дошкільної освіти України в умовах карантину/ авт. кол. Косенчук О., Новик І., Венгловська О.: УІРО, 2021. URL: <https://uied.org.ua/wpcontent/uploads/2021/02/doshkilnaosvita.pdf>
15. Вукіна Н.В., Дементієвська Н.П., Сущенко І.М. Критичне мислення: як цьому навчати: наук.-метод. посіб. / За наук. ред. О.І.Пометун. Харків, 2007. 190 с.
16. Козира В.М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі: навч.-метод. посіб. для вчителів. Тернопіль: ТОКІППО, 2017. 60 с.
17. Левінець Н.В. Моделювання здоров'язбереігаючого середовища дошкільного навчального закладу: сучасні підходи. URL: <https://ird.npu.edu.ua/files/levinec.pdf>
18. Лук'янова Л. Б. та ін. Освіта дорослих: теоретичні і методологічні засади : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2012. 272 с.
19. Методичний посібник із фасилітації ігрової взаємодії з дітьми дошкільного віку «Граємо разом» / О. Рома, О. Гончаренко, Л. Жданюк, І. Піскова, О. Левандовська, Г. Малевич, О. Черевична, Г. Шварова, О. Шуляк: the LEGO Foundation. Запоріжжя : СТАТУС, 2022. 112 с.
20. Навчаємо мислити критично: посіб. для вчителів / авт-уклад. О.І.Пометун, І.М.Сущенко. Дніпро: ЛІРА, 2016. 144 с.
21. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / Богданов С. О. та ін. ; заг. ред.: Чернобровкін В. М., Панок В. Г. Київ : Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 208 с.
22. Про.Безпеку: безпечна освітня екосистема громади : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Н.Софій, А. Аносової. Київ : Центр інноваційної освіти «Про. Світ», 2023. 518 с.
23. Технології формування Soft Skills в системі професійної підготовки педагога : навчальний посібник / уклад. Т. Й. Бабюк, Н. Г. Каньоса, С. М. Бабюк. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. 222 с.
24. Євтух М. Б., Пінковська Е. А., Черкашина Т. В. Методики особистісно-професійного самовдосконалення суб'єкта педагогічної діяльності на засадах самопізнання: навч.-метод. посіб. : для педагогічних працівників. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2015. 400 с.